

V. M. MARKOV, К истории редуцированных гласных в русском языке. Издательство Казаньского университета, Kazanj 1964, str. 275.

Djelo V. M. Markova koje je posvećeno pitanju reduciranih vokala u ruskom jeziku, bolje reći njihovoj historiji, veoma je zanimljivo iz dvaju razloga, i to:

a) Autor je pokušao osvijetliti historiju poluglasova u ruskom jeziku, a to je pitanje isto toliko važno i za historiju drugih slavenskih jezika. Premda je tome pitanju do sada bilo poklonjeno dosta pažnje u djelima ruskih kao i drugih slavista-lingvista, ono se nipošto ne smije smatrati iscrpljenim i konačno riješenim. Za to se mogu navesti različiti razlozi.

Pa ipak teško je ne složiti se s V. M. Markovom da jedan od osnovnih uzroka takvoga stanja s problemom koji nas na ovom mjestu zanima jest činjenica da je »onaj put proučavanja historije poluglasova, što ga je bio pokazao A. A. Potebnja, ostao neprođen i zaboravljen. A. A. Potebnja, kao što znamo, odbijao je da shvaća ispadanje poluglasova kao nekakav val »redukcije koja sve ruši«, prikazan kao oštra granica koja je bezuvjetno odmaknuta u prošlost«.

Takav pristup proučavanju procesa pretvaranja poluglasova u pune vokale ili njihova gubljenja u ruskom jeziku, promatranje pojave kao dinamičnoga procesa, a nipošto kao nekakve »oštre granice« u historijskom razvoju jezika, omogućio je autoru da odgovori na niz pitanja povezanih s osnovnim problemom koji obrađuje.

Kao osnovni izvor građe autor je upotrijebio novgorodsku *Putjatinu mineju* koju je prostudirao »na pozadini niza drugih veoma starih dokumenata«. Na str. 19. naveden je popis iskorištenih izvora: među njima je deset glavnih, ali se pisac nije ograničio samo na njih jer: »Radovi spomenutih autora, uz druga djela koja nisu ovdje navedena, bila su« za autora »baza prema kojoj se proučavala građa prije neistraženih tekstova i koja je omogućila da se postavi nekoliko općih teza u vezi s ranim stadijem u razvitku takozvanoga »gubljenja« poluglasova«.

b) Premda za autora nije bilo bitno pitanje datiranja Putjatine mineje, nego je on taj spomenik pismenosti promatrao samo kao »izvor veoma star«, prilikom pažljive analize grafijskih i fonetskih pojava pokazalo se da nije daleko od istine mišljenje I. K. Kuprijanova — da se ta mineja može datirati u X ili tek početak XI stoljeća. Već oni podaci što ih je iznio V. M. Markov uspoređujući Putjatinu mineju s drugim rukopisima iz XI stoljeća prilično uvjerljivo navode čitaoca da prihvati misao I. K. Kuprijanova.

Osim upotrijebljenih izvora stare ruske pismenosti autor se koristio gotovo svom literaturom koja se odnosi na historiju poluglasova; popis upotrijebljenih radova iznosi 155 naslova (navedeni su na kraju po azbučnom redu).

Knjiga V. M. Markova sastoji se od: *Uvodnih opaski* (18 strana) i četiri poglavlja: 1) *Označavanje poluglasova u prefiksima, sufiksima i u korjenima* (60 strana), 2) *Upotreba nadrednih znakova i pitanje uzroka gubljenja poluglasova* (96 strana), 3) *Poluglasovi u svezi s likvidama* (59 strana), 4) *Odras alternacije o/e i ъ/ь* (25 strana). Na kraju je zaključak (4 strane) i *Prilog* — tekst dvaju odlomaka iz Putjatine mineje (6 strana).

Navodeći mnoštvo primjera iz Putjatine mineje i uspoređujući ih s odgovarajućim primjerima iz drugih spomenika, autor u 1. poglavlju dolazi do zaključka da vrlo rijetki slučajevi izostavljanja ъ i ь (a isto tako nadrednih znakova, pajaraka) u Putjatinj mineji dopuštaju da »prilično sigurno suprotstavimo spomenik koji se istražuje cijelome nizu izvora iz XI-XII stoljeća«. U tome i jest vrijednost Markovljeva rada, jer za razliku od drugih autora koji su navodili istraživanu građu sumarno, trpali na istu hrpu »dokumente različite naravi i po pripadnosti njihovoj vrsti i stilu, i po funkciji, i po mjestu, i što je najvažnije, po vremenu kada su bili napisani« (str. 63), V. M. Markov prilazi pitanju strukturalno: proučavajući Putjatinu mineju kao svoj osnovni izvor, on u njemu prati pi-

sanje jerova kao elemenat fonetsko-fonološke i morfološke strukture toga spomenika i promatra ih u njihovoj uzajamnoj vezi, ali pri tome uzima u obzir i ono što o tome govore ostali, kronološki bliski dokumenti. Kao rezultat takve analize Putjatina se mineja pokazuje kao spomenik pismenosti neobično vjeran arhaičkim normama pravopisa, a osobito se to tiče pitanja pisanja i izostavljanja jerova u korjenima, prefiksima i sufiksima. Primjeri koje autor navodi zorno pokazuju da ruski pisari najstarijega perioda nisu osobito mnogo držali do »svetosti« ortografskih normi svojih predložaka crkvenoknjiževne literature te su shodno s fonološkim normama ruskoga jezika umetali propuštene jerove, ili se »zadovoljavali nadrednim znakovima« želeći da nadomjeste nekako propuštena slova na mjestima gdje su oni jasno čuli određene glasove (poluvokale). U tom je slučaju »pajerak« u ruskom pismu funkcionirao ne samo kao grafijski znak, nego je vršio i svoju fonološku službu — tačnije rečeno, bio je grafijski odraz fonološke realizacije.

Nadrednim je znakovima posvećeno gotovo cijelo 2. poglavlje. Na početku autor zapodijeva polemiku s onima koji su smatrali (M. Kozlovski, E. F. Karski i A. I. Sobolevski) da nadredni znakovi nisu bili grafijski odraz glasovne realnosti, »već su se sačuvali zbog... etimološkoga podrijetla« jerova, tako da »njihovo pojavljivanje na mjestu *ѣ* i *ѥ* ništa ne dokazuje u glasovnom pogledu«, ili su jednostavno vidjeli u njima besmislenu kopiju grčkih znakova. U daljnjoj analizi autor polazi od teze E. F. Buddea prema kojoj nadredni znakovi u slavenskim rukopisima iz kasnijega vremena premda i nemaju »nikakve realne važnosti«, to više je vjerojatno realno značenje tih znakova u najstarijim rukopisima u kojima »mnogi znakovi imaju svoje mjesto i objašnjenje«. U tom su pogledu zanimljive i izjave A. A. Potebnje koji je također »zastupao misao o tome da svakako treba pokloniti povjerenje nadrednim znakovima i pri tom isticao njihovo različito značenje u dokumentima raznih stoljeća«. Treba odmah naglasiti da se autor nije opredijelio za mišljenje Buddea, Potebnje i Šahmatova iz čisto subjektivnih pobuda, tako reći »s predumišljajem«. Do svoga stava autor je došao tek nakon pažljive analize građe iz najstarije ruske pismenosti. I upravo na osnovu takve analize V. M. Markov je došao do ovoga zaključka: polazeći od prakse pisanja nadrednih znakova u različitim spomenicima XI stoljeća i od raznih pisara, te sve spomenike možemo podijeliti na *t r i* »dosta jasno« razgraničene grupe. U prvoj od njih *n e m a* gotovo nikakvih »dopuna« među konsonantima povezanim u skupove, gdje bismo očekivali etimološke jerove; u drugoj grupi ima »priličan broj primjera« u kojima nalazimo nadredni znak na mjestu staroga slova »Ѣ« ili »Ѥ«. Ali ima i takvih slučajeva kada je nadredni znak upotrijebljen kao znak za skraćivanje. I najzad slijedi, za nas najvažnija, treća grupa izvora kojima pripada i Putjatina mineja. U toj se grupi susreću nadredni znakovi ne samo na mjestima etimološkoga jera, nego i nad skupovima suglasnika koji *genetički nemaju veze s poluglasovima*.

Poslije takve potpuno opravdane razdiobe spomenika autor prelazi na istraživanje pravopisne prakse koju su pisari provodili u skladu s fonološkim normama staroruskoga jezika. Pri tom se autor služi i primjerima iz ruske dijalektologije te pokazuje da su se etimološki poluglasovi

u ruskom jeziku ne samo dugo čuvali, nego da su nastali i sekundarni poluglasovi te da je neorganski vokalizam »služio kao premisa za analoško zbližavanje »bezjerovih« prijedloga i prefiksa s prijedlozima i prefiksima koji isključuju etimološki krajnji poluglas«. Autor objašnjava da se fonematski kvalitet spomenutoga vokalizma mijenjao, samo to mijenjanje kvaliteta ne opovrgava činjenice da je dugo vremena postojao vokalizam poluglasova i u takozvanim »slabim« pozicijama. Naprotiv, pojava sekundarnih poluglasova u glasovnim skupovima nezgodnim za izgovor (zbog nagomilavanja suglasnika) i njihova puna vokalizacija kao i u slučajevima razvitka vokala u prijedložno-prefiksanim oblicima na -z prenesene u pismu u obliku »bezo oтѣца«, »izoobraziti«, »izoobřesti« i sl. Stoga je posve opravdano autorovo mišljenje da je: »Tradicionalno gledanje na takozvano pojednostavljivanje suglasničkih skupova... suviše jednostrano i ne tumači u dovoljnoj mjeri mnoge zagonetne pojave koje se tako jasno ispoljavaju na pozadini podrobnih popisa pojednostavljenih skupova u radovima Meilleta, Seliščeva, Bernštejna i drugih« (str. 109).

Veoma je uvjerljiv autorov odgovor na pitanje zašto u starim rukopisima dolazi do proturječivog ukrštavanja tendencije »porasta« vokalizma s tendencijom gubljenja poluglasova u slabim pozicijama kao i nastajanja zatvorenih slogova. V. M. Markov ne suprotstavlja te dvije tendencije jednu drugoj. On odbacuje i misao o međuvremenskoj praznini koja je tobože postojala poslije tendencije »povećavanja slogovnog vokalizma« prije nastanka tendencije uklanjanja poluvokala i s njom povezanoga stvaranja zatvorenih slogova. »Moguće je dopustiti, međutim, — kaže Markov — da te praznine nije ni bilo te da ćemo doći do rješenja pitanja o uzrocima gubljenja poluvokala samo uz uvjet da priznamo organsku vezu tih glavnih fonetskih tendencija uzimajući u obzir njihovo uzajamno djelovanje s morfološkom strukturom jezika« (str. 169).

Treće poglavlje pod naslovom »poluglasovi u svezi s likvidama« ima zadatak da »objasni osnovne osobine razvoja skupova poluglasova s likvidama te da na toj osnovi postavi pitanje o mogućnosti kronološke podudarnosti (koju je zapazio A. A. Šahmatov) u prelaženju poluvokala u pune vokale na raznim mjestima«. Dokumenti koje je autor istražio ne daju jednoličnu grafijsku normu pisanja skupova koji nas ovdje zanimaju: čak se u nekim spomenicima nalazi uporedo s ruskim načinom pisanja tipa *vr̄rh̄b* i južnoslavensko *vr̄rh̄b*. U tom pogledu Putjatina mineja, usporedimo li je s drugim najstarijim tekstovima, daje »veoma jednorodnu« sliku. Njezina je norma pisanje po tipu »vr̄rh̄b«, tj. jerom ili jorom poslije likvide bez znaka za poluglas ispred nje. Međutim, u toj istoj mineji susreću se i neki premda i nisu mnogobrojni primjeri s poluvokalom ne samo poslije likvide, nego i ispred nje (*vr̄rh̄b*). Takav način pisanja veoma je važan za shvaćanje historije skupova poluglas + likvida, budući da su jedni istraživači (Lavrovski, Kolosov, Fortunatov, Šahmatov, Jagić Obnorski, Jakubinski) smatrali da je takav način pisanja »nastao s jedne strane na osnovu uzajamnoga djelovanja pisarske tradicije staroslavenskih spomenika koju su usvojili ruski pisari i prema kojoj je trebalo pisati *̄b* i *̄b* poslije likvide i — s druge strane — živoga ruskoga izgovora« (*vr̄rh̄b* : *vr̄rh̄b*) što je »prouzrokovalo u kopijama umjetno pisanje... v̄r̄rh̄b« (A. A. Šahmatov). Drugi (Vostokov, Poteb-

nja, Sobolevski, Vasiljev), međutim, u takvom načinu pisanja vide »javu koja se susreće u spomenicima zato što se ona nalazila u govoru pisara« (A. A. Potebnja).

U pozitivnom, isto kao i u negativnom, obliku s tipom pisanja *врѣхъ* povezan je i problem tzv. »drugoga punoglasja«. V. M. Markov zauzima pozitivnu stranu rješenja toga pitanja. S njim se možemo i ne složiti želeći da ostanemo vjerni priznatim autoritetima, pa ipak teško je opirati se njegovoj tezi, a još teže — pronaći vrsne argumente protiv teze »da su se skupovi od poluglasa i likvida morali razvijati u istom pravcu kao i skupovi od punih vokala i likvida. Drugim riječima, kompleks pojava, koji nam je poznat pod zajedničkim nazivom »drugo punoglasje«, proteže se svojim korijenjem u isto tako daleku prošlost kao i »prvo punoglasje« uz specifičnu istovetnost fonetske strukture početnoga oblika tih skupova«.

Na osnovu golemoga broja primjera, uzetih iz dokumenata ne samo isključivo crkvenoknjiževne literature, nego i takvih koji odražavaju živi narodni govor onoga vremena (pisma na brezovoj kori — kao što je ono br. 247), autor zaključuje da »obilna građa iz cijeloga niza dokumenata ne ostavlja nam ni tračka sumnje da, ako se i opaža umetanje etimološki neopravdanoga jera, kad se prenose na pismo skupovi od poluglasova s likvidama, onda se to dešava samo ako postoje za to potpuno određeni fonetski uvjeti; ako je to tako, onda je posve prirodno da ne može biti ni govora o čisto grafijskom tumačenju zapaženih činjenica«.

Istražena građa omogućila je autoru da odgovori i na neka druga pitanja koja su u vezi s pisanjem jerova ispred likvide i poslije nje. Tako npr. skup *врѣ* dolazi »samo ondje gdje slijedi tvrdi prednjojezični suglasnik, tj. u položaju koji je kasnije odredio rani prijelaz *e (< ъ)* u *o*; cf. *тврѣдо* i *врѣху*.

Polazeći od postavke, koju zastupa A. A. Potebnja, da su staroruski poluvokali »u mnogim slučajevima bili živi još u XIV-XV stoljeću, osobito u sjevernovelikoruskim govorima« te povezujući to (kao i Šahmatov prije njega) u sjevernovelikoruskim govorima relativno prema ostalima kasnije gubljenje poluvokala s »drugim punoglasjem« u tim govorima, autor aktualizira pitanje pa izjavljuje, ukoliko pozitivno odgovaramo na njega, »da ćemo dobiti mogućnost da se snađemo i objasnimo onu zagonetnu činjenicu — zašto se pojave drugoga punoglasja susreću, u glavnom, upravo u sjevernim govorima«. Autor smatra kao moguće da se vokal postepeno razvijao iza likvide te u principu dopušta da je to moglo dovesti do istoga rezultata do kojega je došlo u skupovima *tort*, *tolt*, *tert* (*torot*, *tolot*, *teret*) i tako upravo u onim govorima u kojima su se poluglasovi kao posebni vokali čuvali osobito dugo proces o kojemu govorimo mogao se u znatnoj mjeri završiti«. Na taj način, bez obzira na ortografske norme koje su ometale dosljedno odražavanje dijalekatskih osobina fonoloških struktura sjevernih i južnih velikoruskih govora, podaci iz najstarijih spomenika ruske pismenosti, a koji se odnose na historiju reduciranih vokala, pokazuju da u sjevernim ruskim govorima pisanje tipa »*врѣхъ*« nije ništa drugo negoli grafijska realizacija određene artikulacije skupova *poluvokal* + *likvida* (*likvida* + *poluvokal*) koji su se poslije gubljenja poluvokala, odnosno — njihova prelaženja (u jakom polo-

žaju) u puni vokal, razvili u »drugo punoglasje« koje je po svojoj realizaciji isto onakvo kakvo su dali skupovi *tort, tolt, tert, telt*.

Premda 3. poglavlje zahtijeva daljnje produbljivanje i razradu postavljenoga problema u smislu obaziranja na suvremeno stanje u ruskom jeziku i njegovim dijalektima, ono u svojoj suštini daje prihvatljiva rješenja svoga osnovnoga zadatka.

U 4. poglavlju, u kojem autor analizira odraz alternacije *o/e* : *ʋ/v*, on nije sebi postavio za cilj da objasni »različiti karakter uvjeta u kojima su »jaki« poluvokali prešli u pune vokale«. Za autora je važno samo to da su oni bili »kratko *o* ili *e*, budući da čisto kvantitativne razlike nisu bile dovoljne, da bi se dosljedno razlikovali glasovi *o* i *e* — s jedne strane, a *ʋ* i *v* — s druge. Zato se u ovom poglavlju postavlja pitanje odražavanja »slabih« poluvokala: autor je na nov način pokušao da osmisli one podatke kojima raspolažemo iz starih rukopisa. V. M. Markov se ne zadovoljava odgovorima na pitanje: šta je prisililo stare prepisivače i pisare da »slabe« *ʋ* i *v* zamjene slovima *o* i *e*? I zaista, teško je prihvatiti mišljenje S. P. Obnorskoga o napisanim riječima: »*сѣберавѣшихъся*«, »*сѣде*«, »*зѣданіе*« i njima sličnih kako ih nalazimo u Efremovskoj krmčiji; tobože da je: »Odsutnost *o* i *e* na mjestu starih *ʋ* i *v* je mjerodavna te nas obavezuje da se odnosimo prema svima slučajevima gdje je zamijenjen slabi poluvokal čistim *o* i *e* kao prema činjenicama koje su tuđe živom jeziku spomenika i koje su više vezane za složenu grafiju staroga vremena«. Primjeri što ih je Markov povadio iz takvih dokumenata kao što su novgorodska pisma na brezovoj kori uvjerljivo nas navode na autorovo stajalište da ovdje nije samo riječ o »složenoj grafiji staroga vremena«, nego isto tako i o činjenicama iz živoga jezika onoga vremena. To što u spomenicima susrećemo riječi napisane bez etimoloških jerova nipošto ne pobija autorova mišljenja prema kojemu »fonematsko oslabljenje poluvokala i mogućnost da se oni označe slovima *o* i *e* pokazuje očiti paralelizam«. Drugim riječima to znači da su »slabi« poluvokali u periodu koji je prethodio njihovoj »konačnoj« redukciji bili vokali akustički veoma bliski vokalima *o* i *e* pa su postepeno prestajali biti shvaćeni kao dio određenih morfema upravo u tom fonetskom kvalitetu. Autor doduše veli da je ta njegova hipoteza »samo skroman pokušaj radnoga osmišljenja onih odnosa na koje nas navode podaci iz tekstova«. Pa ipak, ne opirući se samo na ono što nam govore stari tekstovi, nego i na podudarnosti »u dijalektima i svakodnevnom govoru« što su ih istakli A. A. Potebnja i drugi istraživači, V. M. Markov s punim pravom može reći da »kvalitativno poistovećivanje vokala, koje se razvija, može biti shvaćeno kao rezultat postepene redukcije koja dovodi do gubljenja osobina visokoga položaja — obilježja ranih poluvokala koji čuvaju svoju samostalnost«.

Autorova se postavka, uostalom, može potkrijepiti i primjerom iz živoga, književnoga ruskoga jezika: jer čime se može bolje objasniti činjenica da se od slavenskih jezika samo u istočnoslavenskim sačuvao odraz nekadašnjega *č̣lověḳ* — cf. rus. *čelovék* i ukr. *čolovik* — u kojem je *ʋ* bio u slabom položaju.

Treba još dodati i to da suglasno s Markovljevom tezom, nasuprot do sada prihvaćenom mišljenju, treba smatrati da nisu poluvokali »u periodu koji je prethodio konačnoj njihovoj redukciji« bili samoglasnici sred-

njega položaja, već po svoj prilici — srednjovisokoga, ali isto tako da nisu pripadali čistom prednjem ni čistom zadnjem redu.

Prema podacima koje pruža građa uzeta iz Putjatine mineje i koji se odnose na pisanje završetaka instr. sing. imenica m. i s. roda *-omъ* i *-emъ* i ruske norme, po kojoj se pisalo *-ъmъ* i *-ъmъ* (u relativno mlađim spomenicima), autor je također došao do zaključka da je Putjatina mineja veoma star spomenik, budući da se u njemu »posvuda nalazi upotreba oblika s *-o-*, *-e-* uz neznatan broj primjera s upotrebom završetaka *-ъmъ*, *-ъmъ*. V. M. Markov pokušao je ujedno da riješi pitanje zakonmjernosti pisanja konačnoga jora/jera. Navedeni primjeri uvjerljivo govore u korist autorova pristupa problemu i njegova zaključka. Budući da u Putjatinoj mineji susrećemo završetke *-omъ* za tvrde osnove i završetke *emъ* za meke, čini nam se kao posve opravdan autorov zaključak »da se u pisarevoj svijesti *-em-* asociiralo s obaveznom mekoćom krajnjega labijala... dok je staroslavenski završetak *-om-* bio shvaćen kao završetak s tvrdim suglasnikom, što je rijetko dopuštalo da se piše na kraju *jer* pod utjecajem žive izgovorne norme«. Nasuprot tome »u onim malobrojnim slučajevima kada se nastavak piše »ruski« tj. u obliku *-ъm-*, poslije labijala obavezno se piše *-ъ*«. Autor smatra posljednju činjenicu za najvažniji argumenat koji navodi u korist svoga zaključka. Ukoliko se ne složimo s njegovim rješenjem, autor misli da će teško biti drugačije objasniti stalnu upotrebu oblika sa završetkom *-omъ* ne samo u Putjatinoj mineji, nego i u drugim spomenicima staroruske pismenosti.

Prema problematika koje se u svome radu dotakao V. M. Markov, kako i sam o tome veli, zahtijeva daljnje proučavanje, rezultati do kojih je došao prelaze okvire usko lingvističke naravi. To djelo, naime, slijedeći »određenu tradiciju koje je slabost... u tome što ona sama po sebi govori još vrlo malo, jer odvrća promatranje procesa od njegovih morfoloških premisa«, u okvirima te tradicije daje ozbiljan prikaz osmišljenoga ponašanja veoma važnih elemenata fonološke strukture ruskoga jezika u određenom periodu njegova razvoja. Vrijednost je rada i u tome (kao što je već na početku rečeno) što nas ono rješavajući problem iz historije jezika dovodi i do rješenja nekih paleografskih pitanja.

Na kraju treba samo dodati da je velika šteta, što autor navodeći primjere iz starih rukopisa nekoliko slova stare ćirilice prenosi u transliteriranom obliku, što pomalo dekoncentrira čitaoca, jer često mora zagledati u popis (tumačenje) transliteriranih znakova na početku knjige.